

## СИСТЕМНИЙ КОНФЛІКТ ДЕМОКРАТІЇ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ SYSTEM CONFLICT OF DEMOCRACY: PROBLEM STATEMENT

Новицький Г.В.,

завідувач кафедри цивільного та господарського права  
Бердянського університету менеджменту і бізнесу

Автор, спираючись на філософську та історичну спадщину Платона, проводить історичну паралель між проблемами сучасного демократичного устрою та проблемами Афин періоду демократичного полісу. Автор доходить висновку про схожість згаданих проблем і виокремлює системне протиріччя демократичного устрою.

**Ключові слова:** демократія, Платон, народ, влада, криза.

Автор, опираючись на філософське та історичне насліддя Платона, проводить історичну паралель між проблемами сучасного демократичного устрою та проблемами Афин періоду демократичного полісу. Автор приходив до висновку про схожість цих проблем і виділяє системне протиріччя демократичного устрою.

**Ключевые слова:** демократия, Платон, народ, власть, кризис.

The author by relying on the philosophical and historical heritage of Plato, conducts historical parallel between the problems of modern democratic system and the problems of Athens period of democratic policy. The author concludes about the similarity of these problems and identifies systemic contradictions of democratic apparatus.

**Key words:** democracy, Plato, people, power, crisis.

На сьогоднішній день вже не викликає сумнівів той факт, що нинішня економічна криза позначиться не тільки на стані світової економічної системи, а й на процесах розвитку цивілізації в цілому. Згадаймо Велику Депресію 1929 року, коли спочатку США, а потім і весь світ занурилися в кризу, й економіка планети за обсягом виробництва була відкинута на рівень 1898 року. За великим рахунком, результатом згаданої кризи стала Друга світова війна. Тому виявлення глибинних причин кризи має неабияке значення для подальшого розвитку людства.

Слід відзначити, що причини нинішньої світової економічної кризи досить активно аналізуються в наукових та експертних колах, зокрема в роботах Б. Гаврилишина, А. Грінспена, Ж. Атталі, М. Зомбанакіса, Д. Шустера і інших авторів. Між тим згадані автори зосереджують свою увагу в основному на економічних та фінансових аспектах кризових явищ. Сучасна ж світова економічна криза, крім суто економічних причин, має більш глибинні причини суспільно-політичного характеру, в основі яких – низка протиріч, породжених демократичним устроєм переважної більшості розвинених країн світу. На цих протиріччях свою увагу частково зосереджують С. Лем, Ф. Фукуяма, Н. Хомський, Л. Бальцеревич. Однак автори не дають відповіді на питання про головне або системне протиріччя демократичного устрою, з'ясування якого дозволило б подолати кризові явища в економіці та суспільстві.

Постановка проблеми з метою активізації наукових досліджень у цьому напрямку, а також пошук відповіді на вказане питання є завданням цієї статті.

На початку 90-х років минулого століття стало зрозуміло: світ входить у глобальну багатоаспектну кризу. У зв'язку з цим віра в нескінченний «прогрес», яка вважалася незаперечною догмою, перестала бути абсолютною і загальною. Все більше людей усвідомлюють, що цивілізація в якийсь момент припиняє прогресивний розвиток і починаються процеси її деградації.

Цей феномен історично новий і потребує адекватного реагування – нової моделі розвитку людства.

У зв'язку з цим у 1992 р. на Міжнародній конференції ООН в Ріо-де-Жанейро була сформульована концепція стійкого розвитку людської цивілізації. Було визначено, що стійкий розвиток людства можливий за наступних умов:

- а) заміна сучасних технологій чистішими і менш енерго- та ресурсоемними;
- б) заміна непоновлюваної сировини поновлюваною;
- в) зниження темпів приросту чисельності людства;
- г) збільшення продуктивності праці, що призведе до підвищення якості життя;

д) зростання наддержавного регулювання й управління (через ООН та її організації), а також державне управління, яке забезпечить досягнення перерахованих вище умов на основі зміщення «центру тяжіння» від приватних (в основному егоїстичних) інтересів до суспільних [1, с. 22].

Між тим на згаданій конференції прозвучала ще одна ідея, яка викликала досить широкий резонанс. Обґрунтовуючи свої технократичні погляди, відомий письменник Станіслав Лем сказав, що необхідність вибору між цивілізацією як глобальним правлінням знавців-експертів і цивілізацією як правлінням політичних лідерів-демагогів, які обіцяють все, а на ділі не здатні дати майже нічого, – буде дедалі гострішою [2].

Цікава думка, але не нова. Ще Платон у своїй найбільш відомій роботі «Государство» виділяє філософів в особливу групу, на яку практично не поширюються закони, за якими живе інше суспільство. «Філософія – доля обраних: натовпу не властиво бути філософом» [3, с. 323], – говорить він. Філософи, на думку Платона, наділені вищими здібностями бачити не тільки перед собою. Змішуючи й поєднуючи якості людей, вони створюють прообраз людини, який визначається тим, що вже Гомер назвав боговидною і богоподібною властивістю, притаманною людям ... [3, с. 333]. Світ повинні будувати ті, хто пройшов довгий шлях пізнання, вважає Платон, причому починати вони повинні з тих наук, які виробляють стрункість думки, глибину і ширину мислення. Напроти, ті, хто через свою нездатність блукають серед множини різноманітних речей, вже не філософи. Такі люди не здатні подібно художникам виявляти вищу істину і, не гублячи її з виду, постійно відтворювати її з максимальною ретельністю, і тому їм не дано, коли це потрібно, встановлювати тут нові закони про красоту, справедливість і благо або зберегти вже існуючі [3, с. 310].

Питання про компетенції тих, хто займає або бажає зайняти публічні посади, вирішувалось і в більш пізніші часи, в тому числі на рівні законодавчих актів, які діють по сьогодні.

Так, у найважливішому документі Великої французької революції – Декларації прав людини і громадянина, зокрема в статті 6, зазначається, що всі громадяни рівні перед законом, і тому всі рівною мірою допускаються на всі публічні посади, місця або посади відповідно до своїх здібностей і без будь-яких відмінностей, крім обумовлених їх чеснотами й талантами.

Як бачимо, Декларація прав людини і громадянина, яка стала основою і невід'ємною частиною не тільки сучасного конституційного законодавства Франції, а й

сучасної демократії в цілому, передбачає обмеження в правах щодо допуску осіб до публічних посад залежно від «здібностей, чеснот і талантів».

Між тим основи демократії в ХХ столітті зазнали змін. Так, у статті 21 Загальної декларації прав людини зазначається, що кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби в своїй країні. Отже, право доступу до державної служби не ставиться в залежність від «здібностей, чеснот і талантів».

По Платону, нехтування згаданими характеристиками особи, яка допускається до публічної посади, пояснюється так. Демократичний устрій аніскільки не переймається тим, хто і від яких занять переходить до державної діяльності. Людині виявляється пошана, лише б вона виявила свою прихильність до натовпу [3, с. 406]. У демократичному устрої нема місця філософу, при владі – натовп, який не в силах зрозуміти філософа, вважає Платон. Головний же недолік демократії, по Платону, – свобода, вірніше її надмірність, і люди, які не вміють користуватися своїми правами. Тому свободу змінює свавілля. Платон виокремлює три частини демократичної держави: трутні, багаті і народ. При демократії, на думку Платона, трутні, за рідким виключенням, майже стоять при владі: найбільш ядовиті з трутнів вимовляють промови і діють, а решта всідаються як найближче до помосту, дзичать і не допускають, щоби будь-хто говорив інакше. Виходить, що при такому державному устрої всім, за невеликим виключенням, розпоряджаються подібні люди [3, с. 416].

Цікавий опис «початку кінця» афінської гегемонії зустрічаємо у відомого історика Д.І. Іловайського. Вчений зазначає, що так званий демократичний устрій поширювався тільки на корінних жителів Афін, яких було близько 20 000. Тільки вони одні користувалися повними правами громадянина і брали участь у правлінні. Якщо взяти співвідношення повноправних громадян до решти населення, то Афінська держава, по суті, була аристократичною. Посилення значення рабства спричинило відхід від моралі. Користуючись послугами рабів, громадяни мали вільний час, необхідний для розвитку вищих інтересів (політика, наука, мистецтво), але, з іншого боку, вони мало-помалу відвикли від працюючого, скромного життя і звикли проводити час на площах у нескінченних толках і суперечках про правління, в судах, на прогулянках, по різних видовищах. У них поширилася пристрасть до позовів, до новин, до ледарства й задоволень. Траплялося іноді, що жадібні до новин афіняни забували про свої урядові обов'язки і витрачали час в розмовах на площі, при цьому притани з невеликою кількістю статечних громадян марно чекали їх на пагорбі Пнікс, на місці народного зібрання. Виведена з терпіння влада посилала на площу найманців скіфів, які виконували поліцейські обов'язки. Тоді громадяни поспішали на Пнікс, кожен намагався при цьому не бути поміченим, щоб не потрапити під штраф. Проти такого виверту було придумано такий засіб: навколо площі простягали мотузку, намазану червоною фарбою, – сліди фарби, які залишалися на сукні, відмічали тих, хто запізнився і, отже, мав сплатити штраф. Бідні громадяни підлещувалися до багатих, а багаті честолюбці користувалися їхніми голосами для досягнення влади в республіці [4, с. 241].

При цьому в умовах афінської демократії та влади демосу в народному зібранні значна кількість політиків та осіб, які рвалися до влади, використовували введення нових грошових роздач або збільшення розміру попередніх виплат в якості дієвого засобу залучення демосу на свою сторону. Політична боротьба за владу супроводжувалася в Афінах своєрідною ескалацією роздач. Практикувалися

і приватні роздачі. Так, аристократ Кімон надавав утримання нужденним свого дема. Платню ж судам за рахунок держави вперше ввів Перікл, застосувавши, як зазначив Аристотель, демагогічний прийом на противагу багатству Кімона [5, с. 89]. Слідом за Періклом у «демагогічних» цілях роздачу використовували й інші афінські політики, зокрема Клеофонт і Каллікрат [6, с. 8].

Третій розряд при демократичному устрої, по Платону, складає народ – ті, що трудяться своїми руками і чужді діляцтву, та й майна у них трохи. Вони найчисленніші і при демократичному ладі найвпливовіші, особливо коли зберуться разом, ...але у них немає бажання робити це часто, якщо їм не дістається їхня порція меду [3, с. 416]. І тоді з надр народних виростає той, під чийм керівництвом народ змете трутнів. І це той, хто стане тираном, якого народ із захопленням зведе на трон. Він той, хто піднімає повстання проти тих, хто володіють власністю [3, с. 418]. Коли ж він примириться з деякими зі своїх ворогів, а інших знищить, так що вони перестануть його турбувати, першим його завданням буде постійне залучення громадян до якихось війн, щоби народ відчував потребу у вожаку. А якщо він запідозрить кого у вільних думках і в запереченні його правління, то таких людей він знищить під приводом, ніби вони віддалися супротивнику. Заради всього цього тиранові необхідно постійно розбурхувати всіх за допомогою війни [3, с. 419].

Чи не це наше найближче майбутнє? Дійсно, історія розвивається за спіраллю, і події час від часу повторюються. Чи щось змінилось? На заміну мотузкам з червоною фарбою прийшли сучасні системи реєстрації; лишилися різні форми грошових і майнових «роздач»; такі самі «трутні і базіки» у владі і біля неї, щоправда, аристократи вже не ті, й «забави» в них інші. Але не будемо проводити історичних паралелей і аналізувати пророцтва Платона в контексті новітньої історії та сьогодення. «Видящий, да увидит! Слышаший, да услышит!». Відзначимо тільки, що вищеозначені проблеми є характерними не тільки для України. Це, на думку автора, проблеми демократії в цілому, які періодично загострюються вже протягом трьох тисячоліть. При цьому наслідком таких загострень стають суспільно-політичні та економічні кризи, війни, занепад як окремих націй і народів, так і цивілізаційних процесів у цілому.

Виокремимо головне протиріччя. З одного боку, маємо необхідність зміщення «центру тяжіння» від приватних інтересів, у тому числі егоїстичних інтересів певних прошарків населення, до суспільних та залучення до державного управління «знавців-експертів» (за Лемом) або філософів (за Платоном); з іншого боку, маємо стійкі переконання і бажання щодо подальшого розвитку демократії, яка, м'яко кажучи, не виключає залучення до державного управління «політичних лідерів-демагогів» (за Лемом), або «трутнів і базік» (за Платоном). Зрозуміло також, що політичні лідери-демагоги не можуть реалізувати завдання щодо зміщення «центру тяжіння» до суспільних інтересів, адже їх головною метою є влада та її утримання будь-якою ціною, в тому числі «шляхом виявлення своєї прихильності до натовпу» (за Платоном) або «роздаванням пустопорожніх обіцянок» (за Лемом). Це, у свою чергу, передбачає орієнтацію не на загально-суспільні інтереси, а на інтереси та потреби лише тих прошарків населення (кажучи словами професійних продавців, «цільових клієнтських груп»), які можуть дати найбільшу кількість голосів на виборах.

І все б нічого, якби, отримавши владу в такий спосіб, політики все ж керувалися загальносуспільними інтересами, однак, отримавши владу сьогодні, вони вже починають думати про вибори, які відбудуться через п'ять років. Не гаючи часу вони починають «загравати» з майбутніми виборцями. Відповідно до передвиборних

обіцянок підвищуються так звані «соціальні стандарти», з'являється все більше суспільних відносин, де держава гарантує ті чи інші блага або їх збільшення, виходячи виключно з теорії природного права, за якою людина має бути соціально захищеною державою. Як наслідок, якість життя підвищується не пропорційно до збільшення продуктивності праці, що призводить до виникнення дефіциту суспільних благ, володіння якими, власне, й визначає якість життя тієї чи іншої особи чи прошарку населення. Державне ж управління, «оскільки власті мають можливість відібрати власність у заможних і роздати її народу, залишивши, щоправда, більшу частину собі [3, с. 416]», зводиться виключно до пошуку найбільш оптимального варіанту перерозподілу суспільних благ з метою забезпечення перемоги на майбутніх виборах тих, хто у владі сьогодні. Питання ж збільшення продуктивності праці не вирішується. Створюється ілюзія підвищення соціальних стандартів у суспільстві в цілому, хоча реально вони підвищуються тільки для окремих прошарків населення і тільки за рахунок штучного перерозподілу суспільних благ (суспільного продукту) безвідносно до процесів підвищення продуктивності праці, що є головною умовою збільшення суспільного продукту і, відповідно, підвищення соціальних стандартів. Або ж згадані стандарти підвищують виключно «на папері», тобто виникає дефіцит суспільних благ у суспільстві в цілому.

Паралельно в суспільстві поширюються патерналістські настанови, коли люди очікують від держави виконання таких обіцянок, які вона об'єктивно не в змозі виконати. При цьому суспільство знаходиться в стані «очікування та вимагання» і не здійснює активних дій в напрямку реалізації своїх потреб через зростання продуктивності праці.

Нас постійно переконують, що держава пам'ятає про кожного українця, француза, американця чи німця, вона ось-ось дійде до кожної сім'ї, потурбується про кожну дитину й особу похилого віку, захистить кожного підприємця, подолає корупцію і так далі. Ці обіцянки мож-

на зрозуміти. Політики прагнуть влади. Так було і буде. Були і будуть люди, що свято віритимуть у ці «заклинання», як і в те, що держава – це творіння рук Божих. Але врешті-решт, рано чи пізно ми усвідомимо, що держава не в змозі виконати ці обіцянки, навіть якщо вона дуже хотітиме цього. Держава – це інститут, який реалізує суспільні інтереси лише на колективному, суспільному рівні. Інтереси ж на індивідуальному рівні: на рівні особи, групи осіб, підприємницької структури – реалізуються саме зазначеними суб'єктами, тобто своїми силами і можливостями. Держава на цьому рівні може й повинна лише створити необхідні умови для реалізації вказаних суб'єктами своїх природних можливостей. Основними завданнями соціальної держави, як вірно, на думку автора, визначено в рішенні Конституційного Суду України по справі № 1-11/2012, є створення умов для реалізації соціальних, культурних та економічних прав людини, сприяння самостійності й відповідальності кожної особи за свої дії, надання соціальної допомоги тим громадянам, які з незалежних від них обставин не можуть забезпечити достатній рівень життя для себе і своєї сім'ї [7]. Саме спільні зусилля державних органів та установ, структур громадянського суспільства та окремих громадян утворюють систему реалізації національних інтересів на двох рівнях – індивідуальному і колективному.

Таким чином, сучасне суспільство потрапило в «замкнуте коло». Для того, щоби змістити «центр тяжіння» від приватних інтересів до суспільних, до влади мають прийти «фахівці-експерти, філософи», але демократичній устрій приводить до влади «політичних лідерів-демагогів», для яких перебування у владі є самоціллю. Останні активно поширюють у суспільстві патерналістські настанови, що призводить до зниження підприємницької активності, рівня конкуренції і деградації цивілізації в цілому. З іншого боку, на сьогодні фактично відсутня розумна альтернатива демократичному устрою.

Згадане системне протиріччя, на думку автора, має стати предметом подальших наукових досліджень.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Разумовский О.С. Бихевиоральные системы / Отв. ред. В. Н. Карпович; Рос. АН, Сиб. отд-ние, Ин-т философии и права. – Новосибирск: Наука: Сиб. изд. фирма, 1993. – 236 с.
2. Лем. С. Планета Земля. Век XXI // Комсомольская правда, 11 июля 1992.
3. Платон. Сочинения в четырех томах. Т. 3. Ч. 1 / Под общ. ред. А.Ф. Лосева и В.Ф. Асмуса; Пер. с древне-греч. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та; «Изд-во Олега Абышко», 2007. – 752 с.
4. Иловайский Д.И. Древняя история. Средние века. Новая история. – М.: Современник, 1997. – 525 с.
5. Аристотель. Афинская политика: Гос. устройство афинян; [Пер. и коммент. С. И. Радцига]. – М.: Гос. публ. ист. б-ка России, 2003 (Тип. ГПИБ). – 226 с.
6. Нерсисянц В.С. Сократ [Текст] / отв. ред. Л.С. Мамут; Акад. наук СССР. – Москва: Наука, 1984. – 188 с.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25.01.2012 № 3-рп/2012 // Вісник Конституційного суду України. – 2012. – № 2. – С. 25.